

SPOLEČENSKÉ PŘEDPOKLADY ČESKÉHO DIVADLA V PRAZE V 19. STOLETÍ

Jan Havránek

Nejprve chci reagovat na slova Vladimíra Macury, že lidé jsou zrozeni již do nějaké kultury. Toto naprosto správné konstatování však nelze chápat v tom smyslu, že by lidé vždy vstupovali jen do jedním jazykem vymezené kultury. Mnohdy se již od rodičovského domu nebo alespoň od škol v kultuře, kterou se sytí a na niž někdy i tvořivě reagují, prolínají dvě jazykové vrstvy. Stačí vzpomenout, kolik francouzského najdeme v rodném domě Goethově ve Frankfurtu, upraveném na muzeum, na francouzské verše Puškinovy a německé Máchovy. Právě Praha, v jejíž „lepší společnosti“ až do roku 1848 němčina převládala — svědčí o tom třeba vzpomínka Jakuba Malého na to, že nebylo možno na veřejnosti oslovit lépe oblečenou dámu česky před březnem 1848 — , byla městem, kde i mladí Češi, pokud procházeli středoškolským a vysokoškolským vzděláním, nutně žili ve světě dvou kultur. Vždyť spisovně češtině se museli učit stejně jako němčině — snad nejlépe o tom svědčí fakt, že ještě petici pražských studentů z 15. března 1848, která požadovala mimo jiné i rovnoprávnost češtiny s němčinou na univerzitě, si nikdo z českých studentů neodvážil sám přetlumočit z německého originálu do češtiny a o překlad pak poprosili — Františka Palackého. To byla situace před březnem. Není proto divu, že v té době, přes rozmach Matice české a úspěšnou akci za průmyslovou školu, na divadelním poli Češi v Praze ztroskotali — neudrželi naživu české divadlo v Růžové ulici. Tehdy ještě zámožné české rodiny pražské — dřevaři, mlynáři, sládcí — nepocítovaly potřebu chodit do divadla a abonovat si lóže a dávali přednost, jak o tom krásně píše František Černý ve svých monumentálních Dějinách českého divadla, muži sklenici a ženy předlouhému spánku. Tak tomu bylo v Praze před březnem 1848. Avšak již v té době existovala dosti početná obec českých vzdělanců rozptýlená po Čechách a poněkud i po Moravě na místech kněží i učitelů, lékařů i právníků, hospodářských úředníků i obchodníků, jak ji pěkně zmapoval Miroslav Hroch ve svém díle. V padesátých letech se ukázala její síla, když pro Kobrem vydávaný Riegrův Slovník naučný se našlo 5000 předplatitelů z řad české měšťanské společnosti — šlechticů bylo mezi nimi jenom devět.

Avšak divadlu jen málo pomáhala vlastenecká společnost rozptýlená po celé zemi. Ta sice mohla zajistit slavný odvoz základních kamenů a později i nějaké divadelní vlaky, ale rozhodně ne to, co divadlo potřebuje nejvíce — stálé předplatitele dražších míst. Ti museli být z Prahy, a proto bylo vytvoření české společnosti v Praze předpokladem pro rozkvět českého divadla. Tato společnost se vytvářela postupně a její zájem o divadlo rostl dosti pomalu. Vždyť Prozatímní divadlo hrálo zpočátku jen třikrát či čtyřikrát týdně a přitom mělo o polovinu méně míst než Stögerovo divadlo v Růžové ulici.

Divadlo bylo v 19. století v centru zájmu. O hercích, herečkách a představeních se hovořilo při dámských kávových dýcháncích s bábovkou. O církevní slavnosti

a kázání byl zájem už jen minimální — a na kino, sport a televizi jako námět pro konverzaci se muselo ještě počkat do 20. století. Avšak v druhé polovině 19. století v Praze rostla a sílila česká společnost. Nebyli to již jen ti dřevaři a mlynáři, byli to i stavitelé a podnikatelé, obchodníci a advokáti, úředníci a učitelé. Pravda, oni sami většinou ještě uměli německy — jejich synové už hůř, jak o tom podává přesné svědectví Josef Šusta ve svých pamětech — ale jejich manželky, často zámožné dcery ze středočeských měst a vesnic, už ne. Chtěly-li jít do divadla a něčemu tam rozumět, musely jít do českého, alespoň na drama, frašku a hlavně komedii. /Opera nebyla tak vázána na jazyk — jak jinak možno vysvětlit úspěch italsky textovaných oper Mozartových v česko-německé Praze konce 18. století, těch několik desítek italských pražských rodin jej nevyvolalo./ Nenadsazuji, tvrdím-li, že čeští studenti vytvořili českému divadlu nezbytnou atmosféru zájmu a obdivu, avšak hospodyně, které spravovaly rodinné finance, v nichž položka za předplatné do Národního měla své nenahraditelné místo, rozhodovaly o jeho osudech. Co očekávaly od návštěvy divadla? Chtěly se tam ukázat, chtěly tam vyvést své manželky a hlavně předvést dcery, ale chtěly se tam také pobavit.

Pro ně, ale také pro ostatní návštěvníky — mladé úředníky v přízemí, studenty na místech k stání i dělníky na galerii — nebylo divadlo jen svatostánkem, kam je třeba přijít v tom nejlepším, co máme na sebe, ale především místem, kam se jdem pobavit. A proto Národní divadlo nebylo jen něčím slavnostním, co bylo třeba při návštěvě Prahy navštívit stejně jako Hradčany a Vyšehrad, Muzeum a radnici, jak nás i naše rodiče poučovaly čítanky, ale bylo — a to především — místem zábavy a oddychu. Ostatně svědčí o tom struktura repertoáru za devatenáct sezón Prozatímního divadla a prvních devět sezón Národního divadla, jak nás o něm informuje Ottův slovník naučný /heslo Divadlo, sv. VII., s. 650—651/.

V Prozatímním divadle bylo mezi 18. listopadem 1862 a 17. listopadem 1881 sehráno celkem 8517 představení — z nich se odehrálo v budově Prozatímního divadla 5135 představení, v budově Novoměstského divadla 645 představení, v Žofínském sále 112, v aréně na hradbách 930, v Národní aréně /proti Pštrosce/ 226, v Novém českém divadle 1456 a v Národním divadle /prozatímní hry/ 13. Bylo přitom sehráno 5652 činoher, 2662 oper, 888 operet, 126 baletů, 274 výpravných her a 22 akademií, pantomim a melodramat. /Celkový počet kusů značně přesahuje počet představení zřejmě proto, že nezřídka dva kusy tvořily jedno představení./ Z 5652 činoher bylo 1164 /20,6 %/ českých, 63 /1,1 %/ ruských, 89 /1,6 %/ polských, 339 /6,0 %/ anglických, 1664 /29,4 %/ francouzských, 51 /0,9 %/ španělských, 34 /0,6 %/ italských, 12 /0,2 %/ norských, 2231 /39,5 %/ německých a 5 /0,1 %/ maďarských. Vidíme tedy stále ještě dvoupětinový podíl her překládaných z němčiny, tři desetiny tvořily hry překládané z francouzštiny a jen pětinu původní repertoár. Z 2662 oper bylo českých 558 /21,0 %/, ruských 35 /1,3 %/, polských 14 /0,5 %/, chorvatských 29 /1,1 %/, anglických 7 /1,1 %/, francouzských 917 /34,4 %/, italských 665 /25,0 %/ a německých 437 /16,4 %/. V opeře byl tedy původní repertoár zastoupen stejně, zatímco mezi díly cizích autorů byla díla francouzská a italská zastoupena četněji než německá.

V Národním divadle bylo mezi 18. listopadem 1883 a 31. prosincem 1892 3797 představení, při nichž bylo předvedeno 1871 činoher, 1561 oper, 110 operet, 403 balety, 9 pantomim, 147 koncertů a 49 živých obrazů. Struktura činoherního repertoáru podle původního jazyka byla značně odlišná od struktury v divadle Prozatímním. Z 1871 činoher bylo 835 českých /44,7 %/, 85 ruských /4,5 %/, 15 polských /0,8 %/, 14 řeckých /0,7 %/, 8 latinských /0,4 %/, 158 anglických /8,5 %/, 519 francouzských /27,7 %/, 25 španělských /1,3 %/, 19 italských /1,0 %/, 29 norských /1,6 %/, 155 německých /8,3 %/, 9 maďarských /0,5 %/. Vzrostl výrazně podíl původních her, udržel se podíl francouzských her a značně poklesl podíl her přeložených z němčiny. V operním repertoáru bylo z 1561 her 492 českých /31,5 %/, 62 ruských /4,0 %/, 11 polských /0,7 %/, 347 francouzských /22,2 %/, 326 italských /20,9 %/ a 323 německých /20,7 %/. Také v opeře se tedy zvýšil podíl českých kusů, poklesla francouzská a poněkud i italská složka repertoáru a o málo vzrostla naopak složka německá.

Nelze jistě na základě tak všeobecných údajů dělat unáhlené závěry, jedno však je jasné — ti, kdož rozhodovali o repertoáru Národního divadla, se snažili nalézt v soudobé i starší produkci z celého světa to, co by zaujalo, potěšilo a pobavilo obecenstvo, co by ho přivedlo do divadla — vždyť koneckonců vstupenku si tehdy platil každý sám.